

դարութեան հետ երկար թղթակցութիւն մ'ունեցաւ: Մէկէ աւելի անգամներ «Բազմավէպ»ին մէջ խօսուած ըլլալով այդ մշտնջենաւոր անսիրտ օրացոյցի մասին (հմտ. 1913, էջ 13, 228 եւն.) զանց կ'ընենք հոս կրկին անդրադառնալ:

Հակառակ երկարամեայ քարոզչական կեանքին եւ շարք մը պատասխանատու պաշտօններուն, ողբացեալ Հայրը շնորհիւ իր մեծ ուսումնասիրութեան՝ կրցած է զնահատելի գործեր թողուլ հայ գրականութեան, մանաւանդ նկատելով անոնց հոգին եւ նպատակը՝ որ եղաւ միշտ հետազոտութիւն եւ պրպտում ազգային մատենագրական - պատմական եւ քաղաքակրթական արժանի պարճանքներուն:

Այս տեսակէտով հետաքրքրական է 1907ին լոյս տեսած «Ուղղագրութիւնք Ազգային մատենագրաց» հատորը, որ կը բովանդակէ մեր գլխաւոր եւ կարեւոր հեղինակները՝ Ղ. Փարսեցի, Ազաթանդեղոս, Փ. Բիւզանդացի, Եղիշէ, Կորիւն, Ս. Բարսղի Վեցօրէքը, Մովսէս Խորենացի (Պատմ.), Եղնիկ եւ Յ. Մանդակունի (ձառք): Գրքին վերջը կը գտնուի Յաւելուած մը գիտական բանավէճերուն՝ որոնք եղած են յիշեալ սրբագրութեանց նկատմամբ:

Ինչպէս ամբողջ գործը, նոյնպէս հոն ամփոփուած Հայկական ձեմարանի թղթակցութեանց շարքը մեծապէս հետաքրքրական են՝ երեւցած Բազմավէպին մէջ 1906-1907ի ընթացքին:

Մատենագրական հմուտ ուսումնասիրութիւն մ'է Հայ Գրերու գիւտին առիթով պատրաստուած «Ս. Մեսրոպ եւ Հայաստանի Ոսկեղարը», խօսուած նախ վանքիս Հայկական ձեմարանին մէջ, ապա ընդարձակուած եւ հրատարակուած 1914ին:

Չանց կ'ընենք մի առ մի յիշել իր երկար եւ հմտալից յօդուածաշարքերը «Բազմավէպ»ի մէջ՝ հայ պատմական տեսակէտով՝ յատկապէս Հայ-Հռոմէական եւ Հայ-Բուզանդական կարեւոր գրութեան լուսարանութեան, յետոյ հայ-լեզուական-մատենագրական՝ ի պաշտպանութիւն Եղիշէի՝ ընդդէմ Հորոյի, եւ Եղնիկի՝ ընդդէմ Մարիէսի:

Հայաստանի անկախութեան շրջանին՝ շուրջ տարի մը 1919-1920 վարած է «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը եւ այդ առթիւ հրատարակած երկար շարք մը խանդավառ խմբագրականներու եւ այլ յօդուածներու՝ ամէնքն ալ տողորուած բուն եւ խորին հայրենասիրութեամբ եւ պատմական հրամուժութեամբ:

Միեւնոյն շրջանին է (1919) որ Հայկական դատին ի նպաստ հրատարակած է պատմական - քաղաքական լայն տեսութիւններով հատոր մը «Հայկական մեհմարտը» «Մեղու Շիրակայ» ծածկանունով՝ ինչպէս ստորագրած է խմբագրապետութեան ժամանակ զանազան յօդուածներ:

Իր վերջին աշխատութիւնն է ընդարձակ

հետազոտութիւն մը «Բրիտոնիկան Ճարտարապետութիւն» (1935), ուր կ'ուզէ ցուցնել՝ թէ կեդրոնական գմբեթաւոր ճարտարապետութեան խանձարուբքը Հայաստան է, երկար պնդելով՝ թէ քաղաքակրթ ազգերէն Հայը առաջին եղաւ որ գմբեթը պատերու վրայէն հանելով դրաւ շորս անջատ սիւներով կազմուած դատարկութեան վրայ, կապեց սիւները շորս կամարներով, բոլորէի թեւերով եւ կամարապակով, որուն վրայ եւս զետեղեց կլորակ կամ բազմակողմեան թմբուկը՝ զնդածնէ գմբեթով:

Այս նիւթին շուրջ հմուտ բանախօսութիւն մ'ալ ըրաւ 1934ին Վենետիոյ Աթենէոնի մէջ՝ իրրեւակազմական ամավերջի դասախօսութիւն, քանի որ ողբ. Հայրը 1933էն ի վեր անգամ անուանուած էր նոյն Գիտական Կաճառին:

Ասկէ զատ շատ մը բանախօսութիւններ կատարած է, երբեմն լուսապատկերով, Վենետիոյ եւ Փարիզի մէջ, միշտ Հայ պատմական դրուագներու եւ զեղարուեստական - ճարտարապետական նիւթին շուրջ:

Չանց կ'ընենք յիշել իր մանր ուսումնասիրութիւնները իտալերէն եւ ֆրանսերէն. իր զեղեցիկ ծրարիւնները Հայաստանի ոռոգման եւ բարենորոգման: Այս տեսակէտով ինքը հմուտ հեղինակութիւն մ'էր՝ շրջած եւ ուսումնասիրած ըլլալով երկար տարիներ՝ հայ հողը, հայ երկրի դիրքը, մինչեւ անգամ պեղումի փորձերը: Իրրեւ յիշատակ իր ուսումնասիրութեանց հայ երկրին եւ անոր հնութեանց մեղի թողած է երկու հատոր լուսանկարներ Անիի աւերակներուն եւ բոլոր հայ տաճարներուն, 1895-1900ի շրջանին. առկից է որ օգտուած է նաեւ Ստրցիկովսկիի Հայ ճարտարապետութեան նուիրած իր համբաւուոր գործին մէջ:

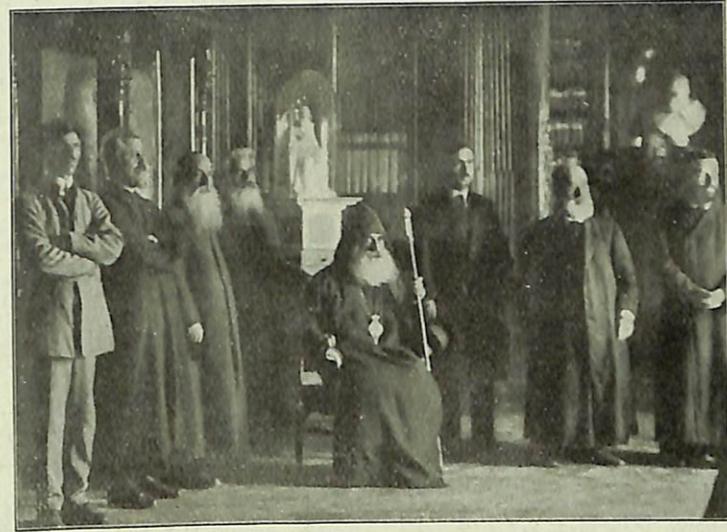
Պատմական են ողբ. Հօր վերելքները Արարատի կողերուն վրայ եւ մինչեւ Արազածի գագաթը: Իր բերնէն լսած ենք ամենամեծ հաճոյքով անոնց հետաքրքրական նկարագրութիւնները:

Ողբ. Հայրը կը թողու անտիպ գրութիւններ՝ հրատարակուածներէն աւելի շատ. ինչպէս ձեռագրական համեմատութիւններ Փ. Բուզանդացիի պատմութեան, Եր. Կոմիտաս նահատակ քահանայի կեանքին եւ մասունքներուն պատմութիւնը, գանդան գրուագներ Հայ-Հռոմէական եւ Հայ-բուզանդական պատմութեան, յատկապէս մեծն Յուստինիանոսի հայագրի Թէոդորա կնոջ մասին, Այս Սոփիայի շինութեան եւն: Յետոյ երկայն շարք մը յուշանկարներու Հայ տաճարներու եւ պատմական շէնքերու. ուսումնասիրութիւններ քրիստոնէական նախկին դարերու եւն.:

Մինչ նա կը մեկնի երկրէս Հայրենիքի անշէջ կարօտը սրտին, կը մաղթենք որ զայն յաղեցնէ երկնքի մէջ՝ որ երանաւէտ հայրենիքն է բոլոր արդարներուն:

Հ. Ե. Փ.

ՀԱՆԳԻՍՏ ՀՈԳԻՈՅ
ՇՆՈՐՀԱԶՍՐԳ
ՏԷՐ ՍԱՀԱԿ Բ.
ԽՍՊԱՅԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՍՍՈՅ

Տարւոյս Նոյեմբեր 8ին վախճանեցաւ իննսնամեայ արդիւնաշատ Հայրապետը՝ Անթիլիասի Կաթողիկոսարանին մէջ, նոր սուգ մ'ալ աւելցնելով Հայ Սփիւռքին մէջ:

Հանգուցեալը ծնած էր Խարբերդի Եղեղիս գիւղը՝ 1849ի Մարտի 25ին: Յետ իր նախնական ուսումներն անելու Խարբերդի մէջ, 1866ին կը մտնէր Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանը եւ երեք տարի յետոյ՝ 1869ին կը ձեռնադրուէր սարկաւազ եւ կը զրկուէր Կ. Պոլիս, ուր կը շարունակէր իր ուսումները մինչեւ 1871: Այդ թուականին Երուսաղէմ վերադառնալով՝ կը զբաղէր դասաւանդութեամբ եւ հուսկ 1877ին քահանայ կը ձեռնադրուէր Սահակ կոչուելով՝ փոխանակ մկրտութեան աւագանի Գարրիէլ անուան:

1881-1885 Նուիրակի պաշտօնը կը վարէ Այսր - Կովկասի մէջ՝ Երուսաղէմ պարտաւարձութեան աւագանի Կ. Պոլիս, ուր կը շարունակէր իր ուսումները մինչեւ 1871: Այդ թուականին Երուսաղէմ վերադառնալով՝ կը զբաղէր դասաւանդութեամբ եւ հուսկ 1877ին քահանայ կը ձեռնադրուէր Սահակ կոչուելով՝ փոխանակ մկրտութեան աւագանի Գարրիէլ անուան: 1881-1885 Նուիրակի պաշտօնը կը վարէ Այսր - Կովկասի մէջ՝ Երուսաղէմ պարտաւարձութեան աւագանի Կ. Պոլիս, ուր կը շարունակէր իր ուսումները մինչեւ 1871: Այդ թուականին Երուսաղէմ վերադառնալով՝ կը զբաղէր դասաւանդութեամբ եւ հուսկ 1877ին քահանայ կը ձեռնադրուէր Սահակ կոչուելով՝ փոխանակ մկրտութեան աւագանի Գարրիէլ անուան: 1881-1885 Նուիրակի պաշտօնը կը վարէ Այսր - Կովկասի մէջ՝ Երուսաղէմ պարտաւարձութեան աւագանի Կ. Պոլիս, ուր կը շարունակէր իր ուսումները մինչեւ 1871: Այդ թուականին Երուսաղէմ վերադառնալով՝ կը զբաղէր դասաւանդութեամբ եւ հուսկ 1877ին քահանայ կը ձեռնադրուէր Սահակ կոչուելով՝ փոխանակ մկրտութեան աւագանի Գարրիէլ անուան:

րեց մինչեւ իր մահը, ապրելով մեր պատմութեան ամէնէն ճակատադրական ու դառն շրջանը նախ Ատանայի աղէտին կսկիծով՝ 1909, յետոյ մեծ պատերազմի ողբերգական օրերուն եւ հետեւորդ ցաւալի դրուագներուն՝ Կիլիկիոյ եւ Սանճաքի աղէտներուն, որոնք մահացու սուգ պատճառեցին իր սրտին՝ այնքան դուրդուրտ եւ այնքան զոհաբերուող մեր Կիլիկեան բեկորներուն:

Ատանց բացառիկ մեծ ձիրքեր ունենալու Հանգուցեալը ներկայացուցիչն հանդիսացաւ Հայ Եկեղեցական դասին մէջ իրրեւ նախանձախնդիր հին հոգեբանութեան եւ հայ եկեղեցւոյ աւանդութեանց անազարտ պահպանութեան, հանդերձ այնու որ նոր ձգտումներ եւ ուղղութիւններ արդէն խուժած էին հրապարակ ժամանակներու եւ զանազան ըմբռնումներու հետեւանքով:

Իր խօսքին պերճութիւնը պարզութեան մէջ էր եւ օճութեանը հայրական սրտին՝ որով դիտէր ազգը եւ տողորել, մինչ իր զրիչը կը դառնար աւելի յուզիչ:

Իր նկարագրի բարութիւնն եւ ազնուութիւնը զինքը պատկառազու մէկն ըրած էին. պատկառոտ ինքը եւ միշտ ուղիղ ընթացք բռնած՝ հանդէպ էջմիածնի Կաթողիկոսին:

Գաւառի զաւակ՝ ժողովրդական մնաց պարզ եկեղեցականէն անդին իր կաթողիկոսական պաշտօնին մէջ ալ: Իր ամբողջ կեանքը նուիրում մը եղաւ եւ արդիւնքներով լի՝ Հայ ժողովրդեան եւ Հայ Եկեղեցոյ ծառայութեան մէջ ամբողջ 60 տարի:

Իր մեծագոյն գովքը, ինչպէս կրկնուեցաւ ստէպ, իր դերն է որպէս ժողովրդանուէր Հովիւ:

Սկսեալ ուսուցչական պաշտօնէն մինչեւ կաթողիկոսութիւն ամէնուրեք եղած է դործունեայ եւ շինարար, միանգամայն վանականի տիպար, արտաքին գործերու հետ նուիրուելով ուսումնական աշխատութեանց:

Վերջին տեսակէտով կ'արժէ որ յիշենք, - բացի քանի մը դասագրքերէ՝ ինչպէս Աշխարհազրուութիւն, Տիեզերազրուութիւն, Պատմութիւն Հին Կտակարանի, Բնական պատմութիւն եւն, բոլորն ալ աշխատասիրուած 1874-1888ի շրջանին, - «Բովանդակութիւն ազգային սեպիականութեանց, ընկերովի իրաւանց, արարողութեանց եւ սովորութեանց ի տնօրինական տեղիս», «Յիսուս օր ի Շիրակ» եւն:

Իբրեւ բանասիրական գործ՝ կը թողու «Բաղդատութիւն տպագիր Սոկրատի և Երուսաղէմի ձեռագրին», նախ հրատարակած «Արարատ»ի մէջ եւ ապա առանձին. եւ յետոյ ցիր եւ ցան շատ մը յօդուածներ մատենագրական - բանասիրական՝ «Արարատ»ի, «Բիւրակն»ի, «Արեւելեան Մամուլ»ի եւ մանաւանդ «Սիոն»ի մէջ, որուն խմբագրութիւնը վարեց 1871-1877, տա-

լով երկար շարք մը կրօնարարական յօդուածներու, ինչպէս նաեւ քերթուածներ: Դարձեալ ինք է որ կազմած է Երուսաղէմի Օրացոյցները 1878-1881 եւ 1887-1902ի շրջաններուն:

Եւ այս բոլորին հետ եւ բոլորէն վեր իր եկեղեցասէր եւ ժողովրդասէր հոգւոյն ցոլացումով պիտի մնան իր հայրայեանական կոնդակները թէ՛ իրենց կրօնական - բարեկարգական շունչով եւ թէ՛ հայրական սիրտանքի օծութեամբ տառապեալ Հայ բեկորներուն:

Ամբողջ Ազգին հետ խառնելով մեր ցաւն ու սուգը, կը խոնարհինք երկիւղած եւ խորին յարգանքով ողբացեալի յիշատակին եւ կը մաղթենք իր հոգւոյն յաւիտեանական երջանկութիւն, եւ իբր ծաղիկ իր գերեզմանին կը գետեղենք հոս իր յիշատակալից պատմական այցելութեան նկարը եւ իր ազնիւ հոգւոյն զգացումները դրոշմուած վանքիս մեծամեծ այցելուներու ոսկեմատեանին մէջ:

«Աւերի եւ արիւնի քանապարհով հասայ Հայ - գրականութեան նուիրական վառարանը ի Ս. Ղազար, ուր վշտակոծ հոգիս պահ մը սիրտիւնեցաւ եւ կազդուրուեցաւ նոր եւ անձամօթ վիշտերու դիմելու համար:

Սիրտանքիս լիաշուքն օրհնութեամբ կ'օրհնեմ Հաստատութիւնս եւ յարտեւութիւնը կը մաղթեմ՝ ի մխիթարութիւն եղիբարախտ Ազգիս»:

ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԹ. ԿԻՎԻԿԻՈՅ
1920, Մայիս 6
ԽՄԲ.

ԱՐՄԵՆԱԿ ՇԱՀՄՈՒՐԱՏԵԱՆ (ՏԱՐՕՆԻ ՍՈՒԱԿԸ)

Սոխակ մըն ալ լուեց հայկական դարաստանէն: Կոմիտասէն վերջ իր արուեստի ընկերին ձայնով կը մխիթարուէինք, ասկէ ետք այդ ալ չկայ:

Աշխարհի բոլոր հայ գաղութները անոր ձայնէն հմայուած, իրենք զիրենք Տարօնի մէջ կը զգային. իսկ այժմ անոր ձայնը լու պիտի հնչէ ձայնազրի սկաւառակներէն Հայաստան երկիր դրախտավայրով, Անտունիով, Արօր Տատրակով, Սիրուհիով: Մինչ անդին անոր կենդանի դիմագիծը օրէ օր պիտի աղօտանայ, պիտի նուաղի եւ օր մը պիտի անյայտանայ: Յիշատակը միայն պիտի շարունակէ տուկալ հայ ազգի ճակատագրին ամէն ելեւէջներուն ընդմէջէն եւ անմահ պիտի մնայ առ յաւէտ:

Յուսով ենք թէ աշխարհի ամէն անկիւն ցրուած մշտակայտառ ու կենսունակ հայ ընտանիքները, իրենց ցեղին յատուկ յանկարծաբանութեամբ պիտի ծնանին ոչ թէ մէկ, այլ հազար Շահմուրատեաններ:

* * *

1878ին արեւուն կը ժպտէր մշեցի ապազայ երգիչը Շահմուրատեան: Հայրը Սըրբը, գիտակից ազգային մը, ամէն ջանք ըրաւ ընտիր կըթութիւն մը տալու իր զաւակին: Դրաւ զայն Մուշի ծխական դպրոցը: Առաջին օրերէն իսկ ամէն ձիրքէ աւելի աչքի զարկաւ Արմենակի անուշ ձայնը: Տարիներ վերջ բախտ ունեցաւ էջմիածնի ձեմարանն յաճախելու եւ հոն մեր ապագայի փայլուն դէմքերուն հետ շփուած ունենալու: Հոն էին ի միջի այլոց Կոմիտաս վարդապետ, Սիւնի, Աւետիս Իսահակեան եւ ուրիշներ:

1894ին Թիֆլիս Ներսէսեան ձեմարանն է. Եկմալեանի ուշադրութիւնը կը դրաւէ

եւ անոր խումբին մաս կը կազմէ, ու ժամանակ մը վերջ խմբավար կը դառնայ: Այդ շրջանին գաղափարը կ'ունենայ Եւրոպական երաժշտութիւնը սորվելու. եւ ճակատին քրտինքով դրամ մէկգի կը դնէ:

Յետ շատ նեղութիւններու 1900ին Փարիզ կը հասնի ու Մանթաշեան Սան գրուելով կը մտնէ քաղաքին երաժշտանոցը: 1906-7ին կ'աւարտէ ընթացքը եւ կը պատրաստուի օփերաներու մէջ դերեր կատարելու:

Տաղանդաւոր Արմենակը 1911ի յունուար 27ին իր աշխատութեան երախայրիքը կ'ընծայէ Կունոյի Ֆաուստով եւ անկէ վերջ քանի մը անգամներ Փարիզի դժուարահաճ հասարակութեան հիացումին կ'արժանանայ իր հնչուն, ուժեղ եւ ախորժեղի թեփօրի ձայնով: Սակայն Փարիզի բեմերն ոգեւորող երգիչներ երբեք չէին պակսիր, մինչդեռ անդին հայերը Շահմուրատեանի մը կը սպասէին:

Ինք ծաղիկէ ծաղիկ թուրք սոխակին նման գաղութէ գաղութ քալեց եւ իր տարօնցիկ ամուր կուրծքով ու գաւառացի բոցավառ սրտով երգեց, յուզեց եւ սքանչացուց զամէնքը: Ամերիկան մանաւանդ բախտաւոր եղաւ երկարօրէն ունկնդրելու զինքը:

1939ի սեպտեմբեր 14ին իր անդենականը կը չուէր Շահմուրատեան, արդէն սգաւոր հայութիւնը որբացած թողլով:

Եկող գարնան՝ մեր Տարօնի Սոխակը պիտի չվերադառնայ եւ Հայութեան դարունը հետզհետէ կը չքանայ, որովհետեւ ժամանակը, այլասերումը եւ կեանքի պայքարը, եւ ասոնց վրայ աւելցնենք պատերազմը, կը խլեն մեզմէ ազգային գեղեցկութիւնները մեր հին ու նոր սերունդին:

Հ. ԱԻՆՏԻՔ ԾՈՎԵԱՆ

բացմայեց 1939 Ն/11-12